

Ἐναντίας στὸν Πλάτωνα ἔχομε τὸ ἀριώτερο παράδειγμα ἀνθρώπινης συμμετρίας καὶ κλασικῆς εὐδαιμονίας. Ἡ βαθύλογη γνωριμία μαζί του θὰ μᾶς δείξη πῶς ἀρμόζονται καὶ ἀρμονίζονται ἐδῶ μέσα οἱ μεγάλες ἀντινομίες τῆς ζωῆς, ἡ αἴσθησις μετὰ τὴν νόηση, ὁ θυμὸς μετὰ τὴν χάρη, ἡ ἐμπειρία μετὰ τὴν τέχνη, ἡ φαντασία μετὰ τὸ μέτρο, ὁ μῦθος μετὰ τὸν λόγον, οἱ πολλοὶ θεοὶ τῆς Ἑλλάδας μετὰ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν ἕνα θεὸν τοῦ Πλάτωνος, ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν πολιτείαν, ὁ αἰσθητὸς λόγος μετὰ τὸ νοητὸν, ὁ ἄνθρωπος μετὰ τὴν φύσιν, ἡ ζωὴ μετὰ τὸ θάνατον. Καὶ πόσο ἀπτή εἶναι ἡ συμμετρία αὕτη, τὸ νοιώθωμε ὅταν βαθαίνωμε τὴν γνωριμίαν καὶ καλλιεργοῦμε τὴν ἀφῆν τῆς ψυχῆς μας ἐπάνω στὰ πλατωνικὰ κείμενα.

Μεγάλῃ χρειᾷ τῆς ζωῆς μᾶς ἀναγκάζει νὰ ταχθοῦμε στὴν ἀκολουθίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ πάνω στὰ αἰώνια μέτρα του νὰ μετρήσωμε τὴν ἀξίαν τῆς γλώσσας μας, τὴν αἰσθητικὴν, τὸ ἦθος, τὴν πολιτείαν μας, καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴν θρησκευτικότητά μας, γιὰτι καὶ ἡμεῖς κατὰ βάθος πάμε καὶ ἐρχόμαστε ἀπὸ τὴν πολυθεΐαν στὴν μονοθεΐαν, τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ μέτρα τοῦ πλατωνικοῦ λόγου εἶναι συμμετρικὰ καὶ μὲ ὅλα τὰ νεύματα τῆς φύσεως γύρωθι μας, τῆς μιᾶς καὶ αἰώνιας ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ πολύτροπης μήτρας τῶν πάντων. Καὶ αὐτῆς τὸ πολυσήμαντον νόημα θὰ τὸ συλλαβαίνωμε ὅσο δουλεύωμε τὴν αἴσθησίν μας μετὰ τὸ κλασικόν.

Ἐπὶ τὰς φιλοσοφίας ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἀποφλοιώσωμε γιὰ νὰ γευθοῦμε τὴν οὐσίαν τους, δηλαδὴ νὰ τὴν ἀποχωρίσωμε ὅλα τὰ παρακόλουθα σύνεργά τους καὶ νὰ ἰδοῦμε μονάχα τὸν προβληματισμὸν τους. Ὁ Πλάτων προσφέρεται ἀτόφυνος νόημα καὶ μορφή, οὐσία καὶ παρουσιαστικόν, μέσα καὶ ἔξω, νοούμενον καὶ φαινόμενον ἐδῶ δὲν χωρίζονται, καὶ ἂν θελήσωμε νὰ τὴν ἀποφλοιώσωμε τὸν καρπὸν τοῦ λόγου, θὰ χάσωμε πολὺτιμους χυμούς. Ἄλλα φιλοσοφία πρέπει νὰ τὴν ἀποχωρίσωμε ἀπὸ τὸν καιρὸν τους καὶ νὰ ἰδοῦμε τί μένει γιὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἐναντίας ὁ καιρὸς γιὰ τὸ πλατωνικὸν φιλοσόφημα εἶναι ὅτι ἡ ἐποχὴ γιὰ τοὺς καρπούς. Γίνεται ὅμως ἐδῶ καὶ κάτι ἀκόμα πρὸ θαυμαστό. Καθὼς διαλέγεται ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης μετὰ τὸν καιρὸν του, ἡ νόηση καὶ ὁ λόγος λύνονται, κινουῦνται μέσα σὲ αὐτογέννητα μέτρα, διαλύουν κάθε δόγμα γύρωθι τους, ἀφήγουν

τὸ μῦθο νὰ πλάσῃ μὲ τὴν τέχνη του τὰ πανέμορφα εἰδωλά του, κι' ἔξαφνα παρουσιάζονται πάλι ὄλο νεότητα καὶ σφροῖγος, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πολυκάματη διαλεκτικὴ καὶ μέσα στὴν παλαίστρα τους ὁ ἕνας καιρὸς, ὅπου μέσα του γεννήθηκαν, συγχωνεύεται μ' ὄλους τοὺς καιροὺς, κι' ἐκεῖνος ποὺ τὰ θεάζεται τὰ πιστεύει οἰώνια. Τὸ ἀπέριττο, ἀλλὰ ἀδυσώπητο ἐρώτημα τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴν οὐσίαν, «τί ἐστὶ», δέχθηκε μὲ τὸν πλατωνικὸ διάλογο πλούσια ἀπάντηση, ὅπου ὁ λόγος φτάνει ὡς τὰ δυνατὰ ἀνθρώπινα ὅρια καὶ σὰν ἀνύπνωτο φῶς φέγγει ἀνάμεσα στὰ θνητά, ποὺ ἀφήνει πίσω του, καὶ στὰ θεῖα ποὺ ἔχει ἔμπρὸς του.

Τὴν παρουσία ὅμως τούτη τοῦ λόγου ὁ φιλόλογος ἔχει τὴν τάση νὰ τὴν σχολιάζῃ μὲ περιστάτικα καὶ νὰ τὴν ξεκλώθῃ μὲ γεγονότα, ὅποτε διαμελίζεται τὸ σῶμα τοῦ λόγου. Μὲ τὸ σχόλιο ὁ λόγος χάνει τὴ δρόσο του καὶ κακοπαθαίνει, ἂν τοῦτο δὲν τὸ ὑποθάλλῃ ἢ θέρμῃ τοῦ πνεύματος, κι' ἂν ὁ φιλόλογος εὐθύς ὡς τὸ προσφέρῃ δὲν τὸ ἀναχωνέψῃ μέσα στὴν καθολικὴ θεώρηση τῆς οὐσίας τοῦ κειμένου. Τὰ περιστάτικα κι' ὅλα τ' ἄλλα γεγονότα τῆς ζωῆς, ὅσο πιὸ μεγάλος ὁ δημιουργὸς τόσο καὶ χάνουν τὴ χρονικότητά τους, τόσο πιὸ πολὺ πρέπει νὰ κρίνονται ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου. Τ' ἀντίθετο καταλήγει σὲ μικρολογία, αὐτὴν ποὺ πολλοὶ φιλόλογοι ἔχουν τὴν ἀφέλεια νὰ τὴν λογιάζουν γιὰ ἐρμηνεία. Ἔτσι τὰ περιστάτικα, τὰ γεγονότα, κι' ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς μορφῆς τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, ὁ ἔρως, ἡ ἀσχήμια, οἱ ἔφηβοι, ἡ παλαίστρα, ἡ εἰρωνεία, τὸ δαιμόνιο, τὸ γεγονός ὅτι δὲν βγῆκε ἀπὸ τὴν πόλη, παρὰ μονάχα γιὰ νὰ πολεμήσῃ, δὲν εἶναι μῆτε κοινὰ γνωρίσματα, μῆτε περιστάτικα, μῆτε ἀπλᾶ γεγονότα, ἀλλὰ ἐκφραστικὰ σύμβολα μιᾶς οὐσίας ποὺ μ' ὅλα αὐτὰ θέλει νὰ ὑποδηλώσῃ ὁ λόγος.

Ἡ ἐρμηνεία λοιπὸν ὀδεύει ἀπὸ τὰ μέσα πρὸς τὰ ἔξω γιὰ νὰ χύσῃ τὸ φῶς ποὺ πρέπει ἐπάνω στὰ γνωρίσματα καὶ περιστάτικα, ἀλλιῶς φθείρει τὴν ἀξίαν τοῦ κειμένου. Ἡ ζωὴ κι' ὁ λόγος εἶναι ἐδῶ ἀχώριστα, ὅμως τοῦτο δὲν ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι ὁ λόγος πηγάζει ἀπὸ τὰ καθέκαστα τῆς ζωῆς, γιὰτὶ τότε θὰ ἦτανε δίχως εἰρμό, ἀλλὰ ὅτι ἡ ζωὴ μὲ τὰ περιστάτικα τῆς γίνεται ὁ χῶρος, ὅπου μέσα κινεῖται ὁ λόγος. Γιὰ τοῦτο ἔργο τοῦ ἀληθινοῦ φιλόλογου δὲν εἶναι νὰ σχολιάσῃ τὸ κλασικὸ κείμενο μὲ τὰ

καθέκαστα, ἀλλὰ ν' ἀποκαλύψη τὴ μορφὴ τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου, νὰ δεχθῆ ὄλο τὸ πλήρωμά της. Ὅ,τι εἶναι στὰ χέρια τοῦ τεχνίτη τὰ σύνεργα, τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνουν καὶ τὰ καθέκαστα γιὰ τὴν παράσταση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς μορφῆς· αὐτὰ θὰ καταξιωθοῦν μὲ τὴν ἀξία τοῦ κειμένου.

Ἡ μορφὴ πάλι, ποὺ κινεῖται καὶ κινεῖ ὄλο τῆς ζωῆς τὸ γίνεσθαι, δὲν ἔχει τὴν αἰτία της ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, μέσα σὲ καθέκαστα καὶ περιστατικά, ἀλλὰ, ὡς αὐτογέννητη καὶ ἀπειροδύναμη ἐντελέχεια, εἶναι γυρμένη πάντα μέσα της καὶ προχωρεῖ ἀπὸ μέσα της ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο. Τὸ γίνεσθαι καὶ τὸ εἶναι μπαίνουν σὲ ἀμοιβαία δράση μέσα στὴ μορφὴ, ὁ χρόνος καὶ ἡ κίνησή του λαβαίνουν τὴν ἀξία του ἀπὸ τὸ αἰώνιο στοιχεῖο τοῦ εἶναι, ἀπὸ τὸ λόγο τῆς μορφῆς, ὅπως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ εἶναι δὲν μένει στατικὸ καὶ ἀκίνητο, ἀλλὰ λειτουργεῖται καὶ πορεύεται μαζί μὲ χρόνο. Τὰ κλασικὰ κείμενα δὲν εἶναι ἀπλᾶ παρακόλουθα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀνέσπερα ἀποκρυσταλλώματα τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, ὅπου ὅλη ἡ ζωὴ εἶναι συγχωνευμένη σὲ μιὰ πρωτόπλαστη μορφὴ, τὴν ἐντελέχειά της. Μονάχα ὁ μὴ δημιουργικὸς ἄνθρωπος βάζει πάνω ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ κλασικοῦ τὴ ζωὴ καὶ τὰ μικρολογήματά της καὶ τὰ περιεργάζεται μὲ τὴν ἄγωνα ἐκείνη ψυχολογία, γιὰ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴ γένεση τοῦ ἔργου, ποὺ ὑψώνεται ἀλύγιστο πέρα ἀπὸ τὰ καθέκαστα γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ δὲν μπαίνει στὴ μικροτεχνικὴ τῆς τρεχούμενης φιλολογίας. Ἡ μορφὴ τοῦ μεγάλου ἀνοίγει ὀργανικὰ ἀπὸ στάδιο σὲ στάδιο καὶ ὀριμάζει, ἐνῶ τὰ περιστατικά γύρω της ἢ χάνονται μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου ἢ συγχωνεύονται μέσα της δίχως ἔχνη γιὰ τοὺς ἐπιγόνους. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ φιλόλογος ποὺ γίνεται σχολιαστής, δηλαδή ποὺ ἔρχεται νὰ καταγίνη μονάχα μὲ τὰ καθέκαστα, εἶναι καταδικασμένος· νὰ περιμαζεύῃ τὰ ἀπόφυλλα ποὺ ἀποβάλλει τὸ αἰώνιο δένδρο τῆς λογοτεχνίας κι' αὐτὰ νὰ παραδίνη στοὺς ἄλλους.

Ἡ φιλολογία ὅμως, ἔτσι ὅπως μᾶς τὴν παρίδωκαν οἱ μεγάλοι της χαρακτηῆρες, δὲν εἶναι σχολιάστρια ἀκινήτων συμβόλων, ἀλλὰ ἱέρεια ποὺ ἐρμηνεύει τὰ νεύματα τῶν θεῶν, κι' αὐτὰ δὲν εἶναι ἄλλα παρὰ τὰ κλασικὰ κείμενα, ὅπου ἡ μία καὶ αἰώνια ἀρχὴ τοῦ λόγου ἔλαβε ἀντικειμενικὲς μορφές, κι' ὁποῦθε κάθε

υστερότοκη ἔποχή πρέπει νὰ διαβῆ, ἂν θέλῃ νὰ μετρήσῃ τὴν ἀξία της. Ἔτσι, μὲ τὸν πόνο κάθε γενιᾶς ποὺ ἔρχεται, κρατιέται στὴ ζωὴ ἢ σεπτὴ τούτῃ ἰέρεια, καὶ αὐτὸς ὁ πόνος εἶναι τὸ εὐχαριστήριο θυμίαμα ποὺ ἀναπέμπεται στοὺς θεοὺς ἀπὸ τὴ χώρα τῶν θνητῶν.

Ἡ φιλολογία ὅμως, γιὰ νὰ σταθῇ ὡς ἰέρεια ἀπέναντι στὰ κλασικὰ κείμενα καὶ νὰ φέρῃ ὡς τὴν ἔποχὴ μας τὰ νεύματα τῶν θεῶν, ἔχει μεγάλη χρεια ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ θεωρία. Ἡ φιλολογικὴ ἑρμηνεία, δίχως φιλοσοφία ποὺ νὰ τῆς ἀνοίγῃ τὸν ὄριζοντα, ἢ σταματᾷ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν φιλολόγων στὸ τεχνικὸ μέρος, ἢ τὸ πολὺ, ἂν ὁ φιλόλογος δὲν ἀφήσῃ τὴ συναισθηματικὴ καταβολὴ τῆς ψυχῆς του νὰ μαραθῇ, προχωρεῖ ὡς τὴ ρωμαντικὴ νοσταλγία, αὐτὴν ποὺ ἀπομακρύνει πρὸ τὰ ποθητὰ ἀπὸ μένα του, ἢ τέλος, ἂν ὁ φιλόλογος πλανευθῇ μὲ τὴν τρέχουσα ψυχολογία, καταλήγει σὲ ψυχολογικὰ μικρολογήματα, ὅποτε τὰ νοήματα τῶν κειμένων κακοπαθαίνουν τόσο ποὺ γίνονται ἀγνώριστα. Τὸ ξέχωρο πνευματικὸ δημιούργημα, ποὺ λέγεται κλασικὸ κείμενο, εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ ἰδῇ ὁ πνευματικὸς ἑρμηνευτὴς, ὄχι μόνον στὴ νοηματικὴ συνάρτηση μὲ τ' ἄλλα σύγχρονα κλασικὰ ἔργα, οὔτε εἶναι ἀρκετὸ νὰ τὸ συσχετίσῃ ἱστορικὰ μὲ τ' ἄλλα μνημεῖα καὶ μεγάλα γεγονότα, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ συγχωνεύσῃ μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ κλίμα ὅλης ἐκείνης τῆς ἔποχῆς.

Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος εἶναι ἀνάγκη ἢ σκοπιὰ τοῦ πνευματικοῦ ἑρμηνευτῆ ὄχι μόνον νὰ συγκεντρῶνῃ μέσα της ὅλο τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα τῆς ἔποχῆς της, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο νάχῃ λάβῃ εἰδικὴ καὶ συγκεκριμένη μορφή, γιὰτὶ μόνον τότε μπορεῖ νὰ γίνῃ ζωντανὸ ἑρμηνευτικὸ ὄργανο ἄλλης καὶ μάλιστα κλασικῆς ἔποχῆς. Τὸ γενικὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα μιᾶς ἔποχῆς πρέπει ν' ἀποβάλλῃ τὴν ἀφηρημένην του ἰδιότητα, νὰ γίνῃ πρόσωπο μέσα στὸν ἑρμηνευτὴ, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μιλήσῃ μὲ τὸ ἄλλο συγκεκριμένον πνεῦμα ποὺ κρύβεται μέσα στὸ κείμενο. Καὶ κάτι πρὸ πολὺ ἀκόμα: γιὰ νὰ μιλήσῃ ὁ πνευματικὸς ἑρμηνευτὴς μὲ τὰ κείμενα, πρέπει νὰ ἔχῃ ἀναστήσει καὶ ἀναδείξῃ δικό του λόγο, πού, μὲ βαθειὰ ρίζα μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἔποχῆς του, νὰ ὑψώνεται πέρα ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον φιλολογικὴν τριβή. Τὸ ἀσύνταχτο πλῆ-

θος τῶν μικρῶν εἰδώλων, πού σφετερίζονται σήμερα τὸν τίτλο τῆς τέχνης τοῦ λόγου, θὰ τὸ παραμερίσῃ δίχως ἔλεος ὁ πνευματικὸς ἐρμηνευτής, γιὰ ν' ἀκροασθῇ τὸ βαθὺ πόνος τῆς ἐποχῆς του καὶ νὰ τῆς φέρῃ ἀπὸ μακρὰ τὸν ἰαματικὸν λόγον. Ἔτσι μόνον τὰ ὄμορφα, φωτεινὰ καὶ θεϊκὰ ὄραματα, τὰ κείμενα πού ἀναπαύονται στὸ βάθος τῆς ἱστορίας, θ' ἀρχίσουν νὰ κινουῦνται πρὸς τὴ ζωὴ μας, θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ καταργήσωμε τὰ πολυάριθμα μικρὰ εἰδῶλα καὶ ν' ἀναδείξωμε ἀκμαία μορφήν λόγου, πού τόσο μᾶς λείπει. Κι' ὅσο ἡ μορφή τοῦ λόγου λείπει ἀπὸ τὴ ζωὴ μας, δὲ γίνεται νὰ λάβουν καὶ τ' ἄλλα τὴ σωστὴν τους μορφήν.

Ὅλο ὅμως τοῦτο τὸ ἔργο τοῦ πνευματικοῦ ἐρμηνευτῆ δὲ γίνεται δίχως φιλοσοφικὴ παιδεία, κι' ὁ λόγος δίχως αὐτὴν δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ ὑψωθῇ πάνω ἀπὸ τὸ κοινὸ ἀνάστημα καὶ νὰ συνθέσῃ μέσα του ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς μας. Ὅλα τ' ἄλλα λοιπόν, ἢ τεχνικὴ τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ἢ λεγόμενῃ φιλολογικὴ ἐρμηνεία μὲ τὴν ἠθικὴν, αἰσθητικὴν, ψυχολογικὴν καὶ ρομαντικὴν τῆς ἀποψη, εἶναι ἀπλοὶ ὄροι τῆς ὑψηλῆς τέχνης τῆς ἐρμηνείας, δηλαδὴ τοῦ διαλόγου πού ἀνοίγει μὲ τὰ κείμενα ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ φιλοσοφημένος φιλόλογος. Ὅλο τὸ ὑλικὸ εἶναι χρήσιμο καὶ πρέπει νὰ τὸ κατέχη ἐκεῖνος πού θέλει νὰ μιλήσῃ μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα. Τίποτε δὲν πρέπει νὰ καταφρονήσῃ. Ὅμως, γιὰ νὰ λάβῃ τὸ ὑλικὸ τοῦτο κίνησιν καὶ μορφήν, πρέπει νὰ τὸ καταξιώσῃ ὁ ζωντανὸς νοῦς τοῦ φιλοσοφημένου ἐρμηνευτῆ, νὰ τοῦ βάλῃ πνοήν. Κι' ὅταν ἀκόμα τὸ κείμενον δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦ φιλοσοφικοῦ, κι' ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ Θουκυδίδη, ἢ τελικὴν θεώρησιν πρέπει νὰ εἶναι φιλοσοφικὴ, γιὰ μόνον ἔτσι ἔχομε κατανόησιν.

Ὁ ἐρμηνευτής πρέπει νὰ γίνῃ διαλεκτικὸς θεωρητής. Τὰ εἶδη τοῦ λόγου, ἔπος, λυρικὴ, δράμα, κωμῶδία, ἱστορία, φιλοσοφία, εἶναι βέβαια ἀναγκαῖα νὰ τὰ σπουδάσῃ καὶ νὰ τὰ ἰδῇ ὅπως τὰ διδάσκει ἡ γραμματολογία, δηλαδὴ κατὰ τὴ χρονικὴν τους ἀκολουθίαν πού γεννήθησαν καὶ κατὰ τὴ σχέση τους μὲ τὴν ἐποχὴν τους. Ὅμως τοῦτο εἶναι προστάδιον τῆς ὑψηλῆς τέχνης πού λέγεται ἐρμηνεία. Γιὰ ν' ἀνεβῇ στὴ θεώρησιν πρέπει τὰ εἶδη τοῦ λόγου νὰ τὰ ἰδῇ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διαλεκτικὴν πού κινεῖ τὸν λόγον ἀπὸ τὴ μιὰ μορφήν στὴν ἄλλην. Τότε τὸ κάθε προ-

γενέστερο εἶδος τὸ νοιώθουμε καλύτερα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη μορφή πὺ λαβαίνει ὁ λόγος. Μὲ τὴν ἀντίθεση πὺ ὑπάρχει ἀπὸ τὴ λυρική πρὸς τὸ ἔπος καὶ ἀπὸ τὸ δράμα πρὸς τὴ λυρική, ἀνοίγεται ἄλλη σκοπιὰ γιὰ τὴ θεώρηση. Ὁ λόγος κινεῖται ἀπὸ τὴ μιὰ μορφή στὴν ἄλλη γιὰ νὰ λάβῃ συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι του. Ἦδη μέσα στὸ ἔπος ὑπάρχει ἡ καταβολή, τὸ πρῶτο πνευματικὸ σπέρμα, πὺ θὰ καταλήξῃ στὴν Πλατωνική φιλοσοφία.

Ἡ κλασική φιλολογία λοιπόν, γιὰ νὰ φωτίσῃ τὴν πολύπαθη ἐποχή μας καὶ πρὸ παντὸς τὸ πνεῦμα τῆς νεότητος, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψηλὸ της χρέος, πρέπει νὰ μεταλάβῃ φιλοσοφία. Τότε ἡ τεχνική της καὶ ὅλος ὁ ἄλλος της ὀπλισμὸς θὰ μετατραποῦν σὲ γόνιμα στοιχεῖα γιὰ τὸ βαθυνόητο διάλογο μὲ τὰ κείμενα, αὐτὸν πὺ θὰ ἐνώσῃ τὴν ἐποχή μας μὲ τὸ κλασικὸ πνεῦμα. Τότε οἱ κλασικοὶ τῆς ἀρχαιότητος θὰ γίνουν καὶ γιὰ μᾶς παράδειγμα καὶ μέτρο, ὅπως ἔγιναν γιὰ τοὺς δυτικούς λαούς. Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, ὁ γλωσσικὸς παραλληλισμὸς του μὲ ἄλλα ὁμόχρονα κείμενα, ἡ γλωσσικὴ στατιστικὴ, καὶ τόσα ἄλλα τεχνικὰ ζητήματα δὲν ἐνδιαφέρουν τὴ διψασμένη ψυχὴ τοῦ καιροῦ μας, εἶναι πράγματα ἐσωτερικὰ τῆς φιλολογίας. Νὰ ὑποτιμῆσῃ κανεὶς τὴ μεγάλη ἀξία τῆς φιλολογικῆς μεθόδου, ἢ νὰ καταφρονήσῃ τὰ ἐνδοξα ἀποτελέσματά της, θὰ ἦτανε πνευματικὴ διαστροφή. Τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες ἡ κλασικὴ φιλολογία ἐδίδασκε τοὺς ἀνθρώπους νὰ διαβάζουν καὶ ν' ἀξιολογοῦν τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ σωστὸ διάβασμα καὶ τὴ φιλολογικὴ ἀνάλυση τοῦ κειμένου προσμένει τὸ λειτουργοῦν τοῦ λόγου ἢ κατανόηση, ἢ σύνθετη θεώρηση, πὺ θὰ δώσῃ πνοὴν στὰ νεκρωμένα μέλη πὺ λέγονται γνώσεις. Ἡ μεγάλη χρεία τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ κατανόηση. Ὁποῖος καταφρονήσῃ τὴ φιλολογικὴ μορφωσὴ καὶ ἀποφύγῃ τὸ μόχθο της, θὰ χάσῃ πάραυτα τὴ δυνατότητα νὰ ὑψωθῇ πέρα ἀπὸ τὴν τριβὴ τοῦ καιροῦ του. Δίχως ὅμως κατανόηση, δίχως φιλοσοφικὴ παιδεία, τὰ κείμενα τρέχουν κίνδυνον νὰ μετατραποῦν σὲ κειμήλια, ὅπως ἦταν τὸ μεσαίωνα, ὅποτε ἡ εὐλάβεια ἀπέναντί τους θ' ἀντικαταστήσῃ τὸν πνευματικὸν διάλογο.

Ἡ τέχνη νὰ διαβάσῃ κανεὶς ἀρχαῖα κείμενα εἶναι ἀλήθεια μεγάλη, καὶ μόνον ὁ ἀμύητος δὲν δοξάζει τὴν κλασικὴν φιλολο-

γία, πού κατώρθωσε νὰ μάθῃ τὸν αἰῶνα μας νὰ τὰ διαβάζῃ καλύτερα. Ὅμως ἡ τέχνη νὰ κατανοῆς εἶναι ἀκόμα πιὸ μεγάλη, γιατί μονάχα αὕτη κατορθώνει νὰ στήσῃ τὴ νοερὴ γέφυρα πάνω ἀπὸ τὰ κατάθολα νερὰ τοῦ παρόντος καὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὰ κατακάθαρα τῶν κλασικῶν κειμένων. Μὲ τὴν κατανόησιν βλέπει κανεὶς τὰ κλασικὰ κείμενα νὰ κινουῦνται κι' ὅλα μαζί ν' ἀποτελοῦν ὀλυμπιακὴ τελετὴ πρὸς τὴν ἀλήθεια.

Ἡ κατανόησιν ὁμως, σεβάσμια κι' ὑψηλὴ τέχνη τοῦ πνεύματος, γυρεύει ἀπὸ τὸ λειτουργό της, καθὼς κι' ἀπ' ὅσους ἀγαποῦν τὸ ἔργο του, περίσσιασχόλη καὶ μακρὰ σιωπὴ, εἰ δ' ἄλλως τὸ μυστικὸ τοῦ κειμένου δὲν ἔρχεται στὸ φῶς. Ἐχθρὸς τῆς μελέτης τοῦ κειμένου, τῆς φιλολογίας, εἶναι ἡ σπούδα. Γιὰ νὰ πυρωθῇ ἡ φαντασία τοῦ ἐρμηνευτῆ καὶ νὰ κρατηθῇ μὲ τὴν κρίσιν μέσα στὰ μέτρα τοῦ κειμένου καὶ νὰ λυθῇ ὀλότελα ἡ ψυχὴ του ἀπὸ τὰ ἐφήμερα λήμματα τῆς ἐποχῆς του, χρειάζεται καιρὸς καὶ καιρός. Γιὰ τοῦτο τὴν κατανόησιν, τῆς ψυχῆς ἀραχνιαστὸ μετάξι, ἡ ζωὴ τὴν ὑφαίνει ἀργά. Εἶναι ἀγαθὸ πού γεννιέται, ὅταν πιά ἡ ζωὴ ἔχη σχηματίσει τὸ ἐσωτερικὸ της κι' ἀρχίζῃ νὰ κατανοῇ τὴν ἰδιαίτερη διαλεκτικὴν του. Τὸ ἄτομο, ὅπως ἀργὰ ἀρχίζει νὰ νοιώθῃ τὸ σκοπὸν του, ἀργὰ ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ ὑψηλοὺς σκοποὺς πού ἔβαλαν ἄλλοι καιροί. Ὁ λόγος, ἂν καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι πρῶτος, ἔρχεται χρονικὰ δεύτερος. Προπορεύεται ἡ ζωὴ μὲ τὴν γυμνότητά της. Τὸ ἐσωτερικὸν της, ὁ νοῦς, γνωριστὴς καὶ ἐρμηνευτὴς κι' αὐτῆς τῆς ἴδιας, θέλει νὰ τὸν ὑπηρετοῦν ὅλα τὰ ἄλλα, γιὰ νὰρθῇ νὰ βασιλέψῃ μέσα στὴν ζωὴν.

Ὅ,τι ἀπογυρεύομε ἐμεῖς ἀπὸ τὴν δικήν μας πνευματικὴν ζωὴν, τὴν νεολληνικὴν, βαθύτερη δηλαδὴ σχέση μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα, εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνῃ δίχως περίσσιασχόλη καὶ μύχια συναναστροφὴ μὲ τὰ κείμενα καὶ δίχως μακρὰ δικήν μας ἀνάπαυση μέσα τους. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ ἐρμηνευτῆ ἔχει δικήν του χωριστὴν ὑφὴν ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ ποιητῆ. Ὁ πρῶτος εἶναι θροφανὸς καὶ πάντα μετρημένος, ὁ δεύτερος εἶναι πληθερὸς καὶ κάποτε ἀλόγιστος. Ὅπως ὁ τεχνίτης τοῦ χρυσοῦ, ὁμοίως κι' ὁ δουλευτὴς τοῦ λόγου, ὁ φιλόλογος, ἀρμόζει νὰ ζυγίζῃ πάντα τὸν λόγον του.

Ὅπως ὅλα τὰ ὑψηλὰ λειτουργήματα τοῦ πνεύματος, ὁμοίως

καὶ ἡ φιλολογία τῶρα πού ξετρέξε πιά τὸ τεχνικό της στάδιο, δὲν ἔχει ἄλλον τρόπο γιὰ νὰ σταθῆ, παρὰ ἂν γίνῃ ἀποστολή. Τὴν πίστη τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν παλιὰ δόξα τοῦ λόγου, πού ἡ μιὰ γενεὰ τὴν παραδόθηκε ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ὡς σταθερὸ ἄκουσμα καὶ μυθικὸ ἐνόημα τοῦ συνοδεύει τὴν ψυχὴ, ἔχει τὸ χρέος ἡ φιλολογία νὰ τοῦ τὴν μετατρέψῃ σὲ φώτιση. Ν' ἀνοίξῃ κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ λαοῦ τὰ μεγάλα βιβλία τοῦ λόγου, πού δαπανήθηκαν γενεὲς γενεῶν νὰ τὰ διατηρήσουν κι' ἄλλες πάλι πολλές γιὰ νὰ τὰ τεχνολογήσουν. Τώρα πιά ἔργο τῆς φιλολογίας εἶναι νὰ κρίνῃ τὴν ἀνάγνωσι γνῶσι, τὸν ἀναγνώστη νὰ τὸν κάμῃ γνῶστη τῶν κειμένων. Τὰ μεγάλα ὅμως βιβλία μὲ τὴν ἀτίμητη κι' ἀξαγόραστη ἀξία ζητᾶνε καὶ μεγάλους χαραχτῆρες μὲ τετράπλατη ψυχὴ, γιὰ νὰ χωρέσῃ τὸ πλοῦτος τοῦ πνεύματος, νὰ τοῦ δώσῃ ξανὰ μορφὴ καὶ νὰ τὸ μεταδώσῃ στὸ λαὸ μὲ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς.

Ἄπὸ τὴν πίστη τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν παλιὰ δόξα τοῦ λόγου, ἀπ' αὐτὴν εἶναι πού θὰ πιασθῆ ἡ κλασικὴ φιλολογία τοῦ τόπου μας καὶ πάνω σ' αὐτὴν θὲ νὰ οἰκοδομήσῃ τὰ χτίσματά της. Ἔργο της θὰ εἶναι τὸ μῦθος τοῦ λαοῦ γιὰ τὴν παλιὰ δόξα τοῦ λόγου νὰ τὸν μεταπλάσῃ σὲ λόγο καὶ αὐτὸν πάλι νὰ τὸν μετατρέψῃ σὲ μῦθος. Ὅλα τὰ λαϊκὰ λήμματα πρέπει νὰ γίνουν καὶ δικά της, ἂν πραγματικὰ θέλῃ νὰ εἶναι ἡ μάνα τοῦ λόγου κι' ὄχι ἀβροδίαιτη κυρία πού ἀπαλογέρονει τὴ μέση της καὶ κατὰ τὸ λαὸ ἀπὸ κενοδοξία γιὰ νὰ δείξῃ πόσο τὸν προστατεύει. Τοῦτο εἶναι πιά φιλοδοξία κι' ὄχι φιλολογία. Ὁ φιλόλογος πού θὰ πάῃ στὸ λαὸ δὲ θάρθῃ ἐδῶ νὰ δώσῃ ἐλέησι κι' ἀντιψύχι, ἀλλὰ συνεπαρμένος ἀπὸ τὰ λαϊκὰ κίνητρα ἔρχεται νὰ πάρῃ τὸ λαὸ, νὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὰ περίτεχνα ἀνάκτορα τοῦ λόγου καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ ἐκεῖ μέσα ὅσο γίνεται πιὸ πολύ. Μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ γίνῃ νοητό, καὶ νὰ μείνῃ ἀπαρανόητο ἓνα κύριο γνῶρισμα τοῦ ὑψηλοῦ λόγου, ἡ ἀριστοκρατία του. Κατὰ βάθος λοιπὸν εἶναι ὁ λαὸς πού θὰ ὑψωθῆ, κεντρισμένος ὅμως ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ τέχνη καὶ χάρι τοῦ λόγου. Ὁ φιλόλογος δὲ θάρθῃ νὰ τυλῆξῃ μὲ τὰ νήματα τῆς σοφίας του, οὔτε νὰ καταστρέψῃ τὴν πίστη τοῦ λαοῦ, οὔδὲ ν' ἀποσυνθέσῃ τὸ παραμῦθι του γιὰ τὴν παλιὰ δόξα τοῦ

λόγου, ἀλλὰ νὶ δυναμώση καὶ νὰ μεγαλώση τὰ ἐνοράματα ποὺ ζώνουν τῇ φαντασία τοῦ λαοῦ.

Ὅταν ἄλλοτε ἡ κριτικὴ παράλαβε τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἔστησε δικαστήριον ποὺ κράτησε ὀλόκληρες γενεές, γιὰ νὰ κρίνῃ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν γνησιότητά τους, ἔγινε κάτι ποὺ γίνεται καὶ σήμερον μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα. Μικροτεχνῖτες τοῦ λόγου, θεολόγοι καὶ φιλόλογοι, ἀφοῦ κατάστρεψαν τὴ δική τους πίστη, προχώρησαν νὰ καταστρέψουν καὶ τὴν πίστη ποὺ εἶχε ὁ λαὸς στὰ ἱερὰ βιβλία. Τὴν ἴδια ὅμως ὥρα οἱ μεγάλοι χαρακτῆρες τῆς βιβλικῆς κριτικῆς δεξιώθηκαν τὸ πνεῦμα τῆς Καινῆς Διαθήκης μέσα στὴν τετραπλάτη ψυχὴ τους, τὸ ἐργάστηκαν κατὰ τὸ αἶτημα τοῦ αἰῶνα τους καὶ ὀλόδροσο τὸ παράδωκαν στὸ λαὸ τους. Δίχως πίστη ὁ φιλόλογος γίνεται ἓνας μικρὸς τεχνικὸς μὲ σύνεργα τῆ γραμματικῆ, τὸ συντακτικὸ, τὴ μικρόψυχη κριτικὴ καὶ τὴν ἀπνευμάτιστη μέθοδο.

Ὁ τόπος περιμένει τοὺς δυνατοὺς χαρακτῆρες τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς φιλολογίας, ποὺ μὲ τὰ μέτρα τῆς ἀνάγκης, τῆς γεννήτρας χρείας, θὰ πᾶνε κάτω βαθιὰ στὶς μητέρες ιδέες καὶ ἐκεῖθε θὰ τοῦ φέρουν καινούργια μορφή γιὰ τὴ ζωὴ του. Δὲ νοσταλγεῖ ὁ τόπος ἐκείνους ποὺ θὰ τὸν θαμπώσουν μὲ τὴ σιλπνότητα τῶν μεθόδων τῆς φιλολογίας, οὔτε ἐκείνους ποὺ θὰ τὸν τέρψουν μὲ τὴν ἀβρὴ λογιότητά τους, οὔτε πάλι ἐκείνους ποὺ μὲ περίσσια νωχέλεια ἀναχαράζουν τὴν παλιά του μοῖρα, καὶ τέλος οὐδ' ἐκείνους ποὺ θὰ τοῦ διαλύσουν τὴν πίστη μὲ τὴν κριτικὴ. Ὁ τόπος προσμένει μόνον ἐκείνους ποὺ θ' ἀνοίξουν τὶς περγαμηνές του καὶ μ' ἀνθρώπινη καὶ φιλοσοφημένη φωνὴ θὰ καλέσουν τ' ἄλλοτινά του πνεύματα, τὸν κρατάρχη Ὀμηρο καὶ ὅλη τὴν τελετὴ τῆς μεγάλης του ἀκολουθίας ὡς τὸν Πλωτῖνο, νὰ βγοῦνε εἰς τὸ φῶς, θὰ τοὺς στεφανώσουν μὲ τ' ἀνθοκλάδι τῆς ζωντανῆς γλώσσας καὶ θὰ τοὺς παρουσιάσουν τὸν καινούργιο ἔφηβο, τὸ νεοελληνικὸ πνεῦμα, ἐγγόνι τους μαζί καὶ πρωτόπλαστη φύτρα τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Οἱ μεγάλοι αὐτοὶ διδάσκαλοι τοῦ γένους, ἀληθινοὶ παραστάτες τοῦ ἔφηβου, τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος καὶ λόγου, θὰ τὸν ἀσκήσουν νὰ βλέπῃ καὶ νὰ διαβάξῃ τὰ πράγματα ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, δίχως ρωμαντισμό, θὰ τὸν ὀδηγήσουν μέσα ἀπ' ὅλα τὰ

ἔρεϊπια κι' ἀπ' ὅλα τὰ κείμενα, πού κι' αὐτὰ εἶναι χαλάσματα, θὰ τὸν κατεβάσουν κάτω στὰ χωνευτήρια, ὅπου θὰ ἰδῆ ὀλόγυμνα τὰ ὄστα τῶν προγόνων του, ἰθὰ τὰ καταφιλήσῃ κι' ὕστερα θὰ τὸν βγάλουν ἔξω στὴν ἀθάνατη φύση, νὰ πιῆ ἀπὸ τὴ δροσό της, πού δὲν ἔχει μνήμη, καὶ τέλος θὰ τὸν γυρίσουν στὸ λαό, ὅπου θὰ ζητήσουν μαζί του νὰ βροῦν ἀτόφρα ἴχνη τοῦ παλαιοῦ χαρακτιῆρα τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ ἔφηβος, ὅλος μνήμη καὶ ἀμνημοσύνη μαζί, θὰ νοιώσῃ πὼς γίνεται σύντεχνος τῆς ἑλληνικῆς μοίρας. Τότε θὰ μπορέσῃ ὁ νεοελληνικὸς λόγος μὲ τὰ μέτρα τοῦ τοπικοῦ του δυναμισμοῦ, δίχως ξενισμὸ καὶ ρωμαντισμό, νὰ στερεώσῃ δική του ζωὴ, πού μέσα της νὰ μονοιάσῃ ἡ γνώση μὲ τὴ ζωὴ, καὶ αὐτὰ πάλι νὰ μονοιάσουν μὲ τὴν τέχνη.

Γιὰ νὰ δέσῃ ὅμως ὁ νεοελληνικὸς λόγος καὶ νὰ δυναμώσουν οἱ ἄρμοί του εἶναι ἀκόμη πολλὰ πράγματα νὰ γίνουν. Καὶ πρῶτα πρέπει οἱ δημιουργοί του νὰ ζήσουν τὴν ἀδυσώπητη πραγματικότητα σ' ὅλη της τὴ σκληρότητα. Ὅταν πιά τὴν ζήσουν, νὰ τὴν ἀνεβάσουν μὲ ἀντικειμενικὴ ἔννοια στὴ γνώση. Καὶ τέλος μὲ τὸ λόγο τους νὰ γυρίσουν καὶ τὴ ζωὴ καὶ τὴ γνώση της σὲ τέχνη, δηλαδή σὲ εἰκόνα μορφῆς, ὅπου ἡ ζωὴ καὶ ἡ γνώση της νὰ φαίνονται διάφωτα, δίχως νὰ τὰ θολώνῃ ἡ δίνη τοῦ χρόνου. Τότε ὁ λόγος θὰ δυσωπήσῃ καὶ σὲ μᾶς τὴν πραγματικότητα, καὶ δὲν θὰ ματαιοπονῆ νὰ βλέπῃ τὴν παράδοση δίχως ζωὴ, τὴ ζωὴ δίχως τὴ γνώση της, κι' αὐτὰ πάλι δίχως τέχνη. Ἴσως εὐδοχάρᾳζουν στὴ ζωὴ μας νέοι καιροὶ γιὰ τὰ κλασικὰ κείμενα καὶ νᾶχῃ κιόλας πέσει κάποια δροσό.

Ὅμως τὸ βαρुकάματο ἔργο εἶναι ἀκόμα ἀτέλεστο: νὰ ἐνώσῃ ἡ κλασικὴ φιλολογία τὴ ζωὴ μας μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα, ν' ἀφήσῃ τὴν ἀπλὴ ἰσιόριση τῆς παράδοσης καὶ τὴν παρατακτικὴ της σκέψη, νὰ προχωρήσῃ στὴν κατανόηση καὶ πέρα ἀπ' αὐτὴν ὅλη της τὴ γνώση γιὰ τὴν παράδοση κι' ὅλη τὴν ἐπίγνωση γιὰ τὸ εἶναι μας νὰ τὴν μετατρέψῃ σὲ θροφανὸ λόγο, δηλαδή σὲ τέχνη. Βίωση, γνώση καὶ τέχνη δὲ γίνεται νὰ μένουνε χωριστὰ μέσα μας καὶ ἢ νὰ μᾶς καταπονῆ ἡ «βίωση», ἢ νὰ μᾶς βαραίνῃ ἡ «γνώση» ἢ τέλος νὰ μᾶς σκορπίζῃ ἡ «τέχνη». Βίωση καὶ γνώση, ζωὴ καὶ ἐπιστήμη μέσα στὴν κλασικὴ μας φιλολογία ἢ καλύτερα μέσα στοὺς λειτουργοὺς της κρατήθηκαν ὡς τώρα σὲ ἀντίφασή

ἀναμεταξύ τους. Κι' όταν ἡ τέχνη δοκίμαζε νὰ τὰ συμφιλιώσῃ, ἢ φορτώθηκε ἢ ἴδια πολλὴ γνώση καὶ βάρυνε μὲ λογιότητα ἢ συνθλίβεται μέσα στὰ συντρίμμια τῆς «βίωσης» καὶ δὲ γίνεται θροφανὸς λόγος.

Βιώματα καὶ νοήματα, πραγματικότητα καὶ παράδοση, κατάσταση καὶ αἶτημα, πρέπει ὁ φιλόλογος, ζευγολάτης αὐτὸς τοῦ λόγου καὶ τῆς ζωῆς, νὰ τὰ συζέψῃ στὸ ζυγὸ τῆς ἀνάγκης, τῆς γεννήτρας χρείας, γιὰ νὰ σπείρῃ τὸ θροφανὸ σπόρο τῆς ψυχῆς του, ὅπουθε θὰ φυτρώσῃ λόγος μεστὸς καὶ καρπερός. Καὶ τὰ χαλάσματα, ὅπου σὰν νυχτοπούλια κουρνιαάζουν οἱ γραμματιστὲς καὶ οἱ σχολαστικοὶ φιλόλογοι, ὁ ζευγολάτης αὐτὸς τοῦ λόγου θὰ τὰ ξεθεμελιώσῃ μὲ τὴν ἀξίνα του καὶ στὸ ἴδιο μέρος θὰ στήσῃ καινούργιους βωμούς. Αἴσθησις γιὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲ θὰ μπορέσωμε ἀλλιῶς νὰ λάβωμε οὔτε καὶ θὰ γευθῶμε ποτὲ τὴν ἀφατη ἡδονὴ νὰ μεταλάβωμε ἀπὸ τὸ ἀνάμα τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἂν δὲν τελεσθῇ ὅλο τοῦτο τὸ βαρυνκάματο ἔργο, κι' ἂν οἱ λειτουργοὶ του μαζί μὲ τὸ μόχθο δὲν σμίξουν καὶ τὸ πάθος τῆς δημιουργίας, τὸν ἐνθουσιασμό.

Κι' ὅμως οἱ πιὸ πολλοὶ φιλόλογοι στὸν τόπο μας διαβάζουμε ἀκόμα λέξεις, τὴν ὥρα πού ὅλη ἡ ζωὴ μας ἀποζητάει νὰ ἀνταμώσῃ νοήματα σὲ παράστημα λόγου. Κι' ἂν μερικοὶ κατορθώσουν νὰ ἀνταμώσουν νοήματα, δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νὰ τὰ πλάσουν οὔτε μὲ τὴ μορφὴ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας, οὔτε καὶ τὴ χρεία τῆς ἐποχῆς, γι' αὐτὸ γρήγορα φτωχεύουν πνευματικά, γιὰ τὸ πνεῦμα δίχως τὴν πάλη μὲ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα καὶ μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς στερεύει. Ἡ ἀρχαιοδιφικὴ ἀπάθεια δὲν εἶναι ὁ τρόπος γιὰ νὰ δοῦμε τὴν ἀρχαιότητα ἔμεῖς ἐδῶ, ὅπου, μόλις κανεὶς συλλαβῆσει τὰ πνεῦμα της, τὴν ἀνανοέται κιόλας νὰ πορευεῖται μπροστὰ στὰ μάτια του ὡς ὀλοζώντανη τελετὴ τῆς ζωῆς. Ὅσο λοιπὸν στεκόμαστε μὲ ἱστορικὴ ἀπάθεια ἀπέναντι στὴν ἀρχαιότητα, τόσο καὶ θὰ ὑποβιβάζωμε τὴν ἀξία της καὶ θ' ἀποσυνθέτωμε τὸ κάλλος της, ἐνῶ θὰ σβήνωμε συνάμα τὸ πῦρ τῆς δικῆς μας ζωῆς. Ὅποιος διαβάζει λέξεις ἢ ἀναδιφεῖ τὶς ἀρχαῖες διφθέρες, στοιβάζει τόσα φιλολογικά, ἱστορικά καὶ ἀρχαιολογικά λιανώματα στὴ μνήμη του, ὥστε δὲν ἀφήνουν τὴν ψυχὴ του νὰ λάβῃ ἀπόστασις ἀπὸ τὰ συν-

τρίμια καὶ μὲ τὴ φαντασία τῆς ν' ἀναμορφώση μέσα τῆς ἐνό-
ραμα γιὰ τὸ ἀρχαῖο κάλλος.

Ὅμως τὸ ἐνόραμα τοῦτο, γιὰ νὰ μὴν εἶναι τῆς τύχης, πρέπει ὁ λόγος νὰ τὸ βασίση ἐπάνω στὴ φιλοσοφικὴ ἀφειτηρία ὅλης τῆς κλασικῆς φιλολογίας, δηλαδὴ στὴν κλασικότητα τῆς ἀρχαιότητος. Τὸν ἀρχαῖο μῦθο, τὰ ἐνυλα εἰκασματα τῆς τέχνης, τὴν ποίηση, τὴν πολιτείαν, τὰ ἀρχαῖα φιλοσοφήματα κι' ὅλο τὸν πλαστοουργὸ λόγον τῶν Ἑλλήνων ὁ φιλόλογος πρέπει νὰ τὰ ἰδῆ καὶ νὰ τ' ἀνα-
νοηθῆ ὡς κλασικὰ ἀποκρυσταλλώματα μορφῆς, ὅπου καὶ ἡ φαν-
τασία του θὰ χάσῃ τὸν ὑποκειμενισμό τῆς, κι' ὅλη του ἡ ὑπαρξὴ
θὰ συγχωνευθῆ μὲ τὸ κλασικὸ του ἀγάπημα. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱστο-
ρικὸς τῆς ἀρχαιότητος δίχως τὴ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἀφειτηρία γιὰ
τὴ θεώρηση τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ δίχως τὴν παράκλητη μορφὴ
τῆς φαντασίας εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναδείξῃ τὶς μεγάλες μορφὲς
μέσα ἀπὸ τὰ ἐρεῖπια τῶν γεγονότων.

Ὅ,τι προσπαθεῖ αἰῶνες τώρα ἡ ἀρχαία κλασικὴ φιλολογία,
νὰ ξεχώσῃ, ὅπως λέει ὁ Νίτσε, τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος καὶ
νὰ τὸ στήσῃ ξανά περίβλεπτο σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, ἂν εἶναι
ποτὲ νὰ γίνῃ, μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεσιν τούτῃ θὰ εἶναι κατορ-
θωτό. Ὁ μοχλὸς γιὰ νὰ σηκωθῆ τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος δὲν
εἶναι τὰ τεχνικὰ σύνεργα τῆς φιλολογίας, ἀπαραίτητα βοηθήματα
γιὰ κάθε θετικὴ γνωριμία μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, ἀλλὰ ἡ φιλο-
σοφικὴ παιδεία τοῦ φιλόλογου. Αὐτὴ θὰ τοῦ κάμῃ συνειδητὴ
καὶ θὰ κρατήσῃ ζωντανὴ μέσα του τὴν ἀφειτηρία γιὰ κάθε κατα-
νόησιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δηλαδὴ τὴν κλασικότητα καὶ τὴν
μοναδικότητα. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία θὰ καταδείξῃ στὸ φιλό-
λογο τὸ νόημα τῆς κλασικότητος, θὰ ἐρμηνεύσῃ τὴ μοναδικότητά
του καὶ θὰ τὴν ἀντιπαραβάλλῃ μὲ τ' ἄλλα πνεύματα τῆς ἱστορίας,
τὸ ρωμαντικὸ καὶ τὸ θετικόν. Ἀλλιῶς, ὅσο κι ἂν ἀνασηκώσουν
οἱ φιλόλογοι τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τὸ ἔδαφος, κάποια
στιγμὴ θὰ τοὺς πέφτῃ πάλι κάτω καὶ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς θὰ
συνθλίβῃ μέσα στὸ χῶμα. Ἔτσι συντρίβονται ὄχι μόνον οἱ μι-
κροτεχνῖτες, ἀλλὰ καὶ μεγάλοι ἀκόμα πνευματικοὶ χαρακτῆρες
τῆς φιλολογίας. Ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι βέβαια ἐνδοξος. Μέσα
ὅμως στὸ πολύμοχθο, ἀλλὰ ἀφιλοσόφητο τοῦτο ἔργο ὑπάρχει με-
γάλος κίνδυνος: μὴν καμμιά φορὰ σπάσῃ καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἄγαλμα

τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ φιλόλογοι ὄχι μόνο στὸν τόπο μας, ἀλλὰ καὶ ἄλλου φθείρουν τὴν ἀρχαιότητα.

Ἀντικειμενικὰ βέβαια ἡ ἀρχαιότητα εἶναι ἀθάνατη καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀναλώσῃ τὸ νόημα καὶ τὸ κάλλος τῆς. Ἀπέναντι ὅμως τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ δικοῦ μας, πὺν κάποια μυστικὰ νήματα τὸν συνδέουν μ' αὐτήν, ὁ ἀφιλοσόφητος φιλόλογος λιγοστεύει τὴν σημασία τῆς, γιὰτὶ ξεκλώθει ἄσκοπα τὰ νήματα καὶ βιβλιοφορτωμένος ὅπως εἶναι δὲν ἔχει τὴ δύναμη ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὰ πράγματα πὺν ἔχει ὁ λαὸς στὴ χρήση του, τὴ γλώσσα καὶ τὴ γῆ, καὶ μ' αὐτὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὰ εἰσόδια τοῦ λαοῦ, καὶ εἰδικὰ τῆς νεότητος στὸν ἀρχαῖο κόσμος. «Ἀρχίζω, γράφει ὁ Γκαῖτε σὲ κάποιο κλασικὸ φιλόλογο τῆς ἐποχῆς του, ἀπὸ τὴ γῆ, καὶ ἴσως νὰ νόμιζε κανεὶς, πὺς καταπιάνομαι πολὺ γῆϊνα μὲ τὴν πιὸ πνευματικὴ ὑπόθεση», ἐννοῶντας τὴν κλασικὴ γῆ, τὸν κλασικὸν κόσμος. «Ἀλλὰ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω, ὅτι οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι θρονιασμένοι στὸν ἔβδομος ἢ δέκατος οὐρανός, ἀλλὰ στὸν Ὀλυμπο». Οἱ δεσμοὶ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος μὲ τὴ γῆ, πὺν καὶ ἡμεῖς δουλεύομε καὶ πατᾶμε, αὐτοὶ εἶναι πὺν βάζουν ἐδῶ στὸν τόπο μας τὰ μεγάλα χρέη στὸν κλασικὸν φιλόλογο. Ὁ φιλόλογος ἐδῶ σὲ μᾶς, ἀφοῦ γίνῃ ἐπιστημονικὸς ἄνθρωπος, ἔχει τὸ πιὸ δύσκολο χρέος νὰ γίνῃ δάσκαλος, νὰ σταθῆ δηλαδὴ ὅλος κατανόηση δίπλα στὸ λαό, εἰ δ' ἄλλως θὰ καπηλεύῃ τὸ ἔργο τῆς κλασικῆς φιλολογίας.

Στοὺς τωρινούς καιρούς, ὅποτε ἡ τεχνικὴ συγχρονίζει τὰ πάντα κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς, δηλαδὴ ξεθωριάζει τὸ ἐσωτερικόν τους, καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὰ σύμφυτά τῆς πνευματικὰ κινήματα ξεθεμελιώνουν τὰ ὑπόλοιπα τῆς κλασικῆς ἡρεμίας τῆς ζωῆς, ὁ κλασικὸς φιλόλογος ἔχει τὴ βαρεὶά εὐθύνη νὰ κρατηθῆ ἀσύγχρονος καὶ δίχως φόβο νὰ σταθῆ ἀντίνομος τοῦ συρμοῦ καὶ μὲ τὴν παρουσία του ν' ἀναγκάσῃ τὴν ἐποχὴ του ὄχι μόνο νὰ περιφρουρήσῃ τὰ κατάλοιπα τῆς κλασικῆς ἡρεμίας, ἀλλὰ καὶ ὅσο γίνῃ νὰ τὰ καταξιώσῃ. Ἡ κάθε γενεὰ εἶναι ἀλήθεια δουλεύει τὸν κλῆρο τῆς μὲ δικὰ τῆς ἐνορμήματα. Ὅμως τὸ ἐσωτερικόν τῆς ἀνάπτυγμα, ὅ,τι λέγεται βάθος, εἶναι ἀδύνατο δίχως μεγάλα ἱστορικὰ ἐνοράματα, κι' αὐτὰ τὰ συδαιλίζουν ὁ ποιητής, ὁ φιλόσοφος, ὁ ἱστορικὸς καὶ ὁ φιλόλογος. Ἄν ὅλοι αὐτοὶ συγχρο-

νισθοῦν, ὅπως λέει ὁ κοινὸς λόγος, τότε ἡ πνευματικὴ περιο-
σία τῆς ἐποχῆς περιορίζεται στὰ ἀπλᾶ τῆς βιώματα, δηλαδή ἡ
ἐποχὴ πτωχεύει. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπλᾶ βιώματα γιὰ ν' ἄρθουν ἀπέ-
ναντί μας καὶ νὰ γίνουν νοήματα, πρέπει νὰ τοὺς ζυγίσωμε τὸ
εἰδικὸ βάρος. Τοῦτο πάλι δὲ γίνεται δίχως ν' ἄχωμε τὸ βάρος
ἄλλων βιωμάτων καὶ δίχως σταθερὸ μέτρο. Τὸ κλασικὸ πνεῦμα,
ὄχι στὴ στασιμότητά του, ἀλλὰ στὸ δυναμισμό του καὶ τὴν πάλη
του μὲ τ' ἄλλα πνεύματα, εἶναι τὸ μέτρο.

Νὰ σταθῇ λοιπὸν ὁ κλασικὸς φιλόλογος ἀσύγχρονος μέσα
στὴν ἐποχὴ του σημαίνει νὰ μπορῇ νὰ ζυγίσῃ τὸ πνευματικὸ
βάρος τῆς ἐποχῆς του, νὰ βλέπῃ τὸ πρόβλημά της, ν' ἀνοίγῃ τὸ
ἑσωτερικὸ τῆς ἀνάπτυγμα ὡς ἐκεῖ πού ἀντέχουν τὰ μέτρα της
καὶ πάλι νὰ τὴν ἀναγκάζῃ ν' ἀναδιπλώνεται μέσα της καὶ νὰ
γίνεται ἡ ἴδια πρόβλημα στὸν ἑαυτὸ της. Τοῦτο δὲν εἶναι ἔργο
μονάχα τοῦ φιλοσόφου, ὅπως νομίζουν μερικοί, ἀλλὰ χρέος καὶ
γιὰ τὸν κλασικὸ φιλόλογο, εἰ δ' ἄλλως ὁ διάλογός του μὲ τὴν
κλασικὴ ἀρχαιότητα θὰ εἶναι ἀσύμμετρος μὲ τὴν ἑσωτερικὴ χρεία
τῆς ἐποχῆς. Ἡ φιλοσοφία ὅμως εἶναι ἐκείνη πού ἀναγκάζει καὶ
τὸ φιλόλογο νὰ κάμῃ πρόβλημα ὄχι μόνο τὴν ἐποχὴ του, μὰ καὶ
τὴν τέχνη του, τὸ ἀντικείμενό της καὶ τὴν παρουσία του μέσα
στὴν ἀπνευματίστη τούτη ἐποχῇ. Γιὰ τοῦτο ὁ φιλόλογος δίχως
φιλοσοφία γίνεται γραμματιστής, λόγιος ἢ τὸ πολὺ μεθοδολόγος
τῆς φιλολογίας.

Καταρτισμένος μὲ φιλοσοφία ὁ φιλόλογος θὰ θέσῃ ἀπὸ τὴ
βάση τους τὰ τρία μεγάλα προβλήματά του, τὴν ἀρχαιότητα, τὸ
παρὸν καὶ τὸν ἑαυτὸ του, θὰ μοχθήσῃ νὰ βαθύνῃ τὸ ἓνα μὲ
τ' ἄλλο γιὰ νὰ λάβῃ βάθος κι' ὁ λόγος του καὶ γιὰ νὰ δημιουρ-
γήσῃ ἰσχυρὸ κύκλωμα ἰδεῶν, πού ν' ἀντέχῃ στὴ δίνη τῆς ἐπο-
χῆς. Δίχως ὅμως ποιητικὴ πνοὴ καὶ δημιουργικὴ δύναμη δὲν
θὰ μπορέσῃ νὰ μεταξιώσῃ τὸ παρὸν μὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν
ἀρχαιότητα μὲ τὸ παρὸν, οὔτε τὰ ἀτομικά του κίνητρα νὰ βάλῃ
σὲ κίνηση καὶ νὰ τὰ ἐνδυναμώσῃ μὲ κλασικὰ ἔνοράματα. Ὁ φιλό-
λογος μὲ τὴν παρουσία του ἔρχεται νὰ παιδέψῃ τὴν ἐποχὴ του,
δὲν εἶναι ρηχὸς διαφωτιστὴς πού ἐκλαϊκεύει τὸν ἄρτο τοῦ λόγου,
ἀλλὰ ἀναγκάζει τὴν ἐποχὴ του νὰ πονέσῃ, ν' ἀνοίξῃ τὸ πλάτος

τῆς ψυχῆς της, γιὰ νὰ δεχθῆ πνευματικὰ μεγέθη ἀπίθανα στὴ σημερινὴ ἐργοστασιακὴ νοοτροπία.

8. ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν παλιὰ καὶ δυνατὴ κρασόλασπη, μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ ἀνθρωπισμοῦ των ἔριξαν οἱ Ἕλληνες καὶ τὴ θεοσκευτικὴ ἰδέα, ποὺ ἤρθε νὰ παραμερίση κάθε μορφὴ ἐγκόσμιου πολιτισμοῦ. Τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα, ποὺ εἰσέβαλε μὲ τὸ διπλὸ δόγμα ἁμαρτίας καὶ σωτηρίας τῆς ψυχῆς, τὸ ἐξαῦλωμένο τοῦτο τέκνο τῆς ἴδιας ἐρήμου, ποὺ γέννησε ἄλλοτε τὸ φοβερὸ Ἰεχωβᾶ μὲ τὸ ἀδυσώπητο βλέμμα καὶ ὕστερα τὸν Ἰσλάμ· μὲ τὸ σπαθὶ γυμνὸ ἐναντίον τῶν ἀπίστων, οἱ Ἕλληνες τὸ ἀνάγκασαν νὰ μαθητέψη αἰῶνες ὀλόκληρους στὴ σχολὴ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ των. Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο σὲ μᾶς σήμερα ν' ἀναπλάσωμε μὲ τὴ φαντασία μας τὰ κλασικὰ καὶ ἀνθρωπιστικὰ στοιχεῖα, ποὺ μεθερμηνεύθησαν καὶ μεταπλάσθησαν στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς συγκλονιστικοὺς ἐκείνους ἀγῶνες γιὰ νὰ λάβῃ ὁ χριστιανικὸς μῦθος τὴ σταθερὴ μορφὴ ποὺ ἔχει τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Μὲ τὸ χριστιανισμὸ πλημμύριζε τὸν ἀρχαῖο κόσμος ἓνα πνεῦμα ἐχθρικὸ πρὸς κάθε αἰσθητὴ καὶ νοητὴ μορφή. Ἡ τέχνη καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτεία, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ ἄλλη ἐργασία τοῦ ἔλλητισμοῦ φαίνονταν μάταια. Ἡ ἀντιπλαστικὴ καὶ ὑπερούσια σύλληψη τοῦ χριστιανισμοῦ ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ κλασικὸ καὶ ἀπτὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ χριστιανός, ποὺ θὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ καλλιτέχνης, τὸν πρῶτο καιρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρχε, ἀλλὰ ἦταν βέβηλη καὶ ἡ σκέψη νὰ συνταυτίση κανεὶς τὶς δύο αὐτὲς ιδιότητες. Τὸ φῶς τῆς ἐλληνικῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου ἐξώργιζε καὶ φανάτιζε τὴν ἐξώκοσμη ψυχικότητα τοῦ χριστιανοῦ. Τὸ ὕψος τοῦ χριστιανικοῦ ἰδανικοῦ, ποὺ πήγαινε τόσο πέρα ἀπὸ τὴν ἐνθεη φυσικότητα καὶ ἀπὸ τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων πολιτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων, οἱ Ἕλληνες, ὅπως βεβαιώνει ὁ Παῦλος, τὸ χαρακτήρισαν ὡς «μωροῖαν»: «Ἕλλησι δὲ μωροῖαν». Τὰ ἰδανικὰ καὶ τοὺς θεοὺς οἱ Ἕλληνες δὲν τὰ δούλευαν ὅπως οἱ δούλοι τοὺς κυρίους, ἀλλὰ

τὰ εἶχαν ὑψώσει ἀπέναντί τους καὶ τὰ λάτρευαν ὡς πανεύτυχα πρότυπα τῆς φυλῆς καὶ τῆς κράσης των. Οἱ θεοὶ τους δὲν ἦταν ἀντίθετοι μὲ τὴ ζωὴ. Τὸ ἐξώκοσμο ἀπεναντίας ἰδανικὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ὄρμησε μέσα στὸν κόσμον νὰ καταλύσῃ κάθε μορφὴ καὶ κάθε πρότυπο. Τὰ «εἶδωλα» γιὰ τοὺς Ἕλληνας δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ εὐδαιμονικὲς μορφές τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου.

Ὁ Χριστιανισμὸς ὄρμηξ καὶ σπάξει τὰ «εἶδωλα» καὶ θέλει νὰ μεθύσῃ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸν ἀνείδωλο καὶ ἄμορφο θεό, ὅπως ἐγινε ἡ σύλληψή του στὰ κράσπεδα τῆς ἐρήμου. Τὸ μέτρο τῶν Ἑλλήνων, τὸ κλασικὸ καὶ ἀνθρωπιστικὸ, ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ βαθύτατη περιφρόνηση σὲ κάθε σύνθεση τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, τὸ παραμέριζε μὲ βία. Ὅλο τοῦτο τὸ πνεῦμα ἦταν ὄχι μόνον ἐξωελληνικὸ, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ καὶ κατ'ἐξοχὴν ἀνθελληνικὸ. Τὴν πολιτεία, τὴν κοινωνία, τὴν τέχνη, τὴν ἐπιστήμη, τὸν πολιτισμὸ, ὁ πρῶτος χριστιανισμὸς τὰ ἀρνεῖται. Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα οἱ Ἕλληνας ἀντέταξαν πρῶτα ἄμυνα διαλεκτικὴ καὶ ὕστερα μὲ τὴν πλαστικὴ τους κράση, αἰσθητικὴ. Καὶ ἡ μάχη τούτη ἐκάλυψε αἰῶνες. Μὲ τὴ διαλεκτικὴ τους ἄμυνα ἀνάγκασαν οἱ Ἕλληνας τὸ χριστιανισμὸ νὰ φιλοσοφήσῃ, νὰ γίνῃ Λόγος, δηλαδὴ νὰ βάλῃ ὄρια στὸν ἑαυτὸ του. Ἡ κατ' ἀρχὴν ἄρρητη καὶ στὴ λογικότητα ἀκατάδεκτη οὐσία του γίνεται λόγος. Ἔτσι πλησιάζει τὴ νοημοσύνη τῶν Ἑλλήνων. Μὲ τὴν πλαστικὴ τους κράση ἀπὸ τ'ἄλλο μέρος οἱ Ἕλληνας γρήγορα ἄρρισαν νὰ ὑποβάλουν μὲ τὰ ἔργα τῆς τέχνης τους τὴ μορφὴ τοῦ Ἀπόλλωνα κάτω ἀπὸ τὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὑποχρέωσαν τὸ χριστιανισμὸ νὰ μετουσιώσῃ μέσα στὴν ἀνείδωλη λατρεία του πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Τέλος, τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, αὐτὸ ποὺ ἔριχνε κάτω τὰ «εἶδωλα» καὶ τ'ἄσπαζε δίχως ὑποψία γιὰ τὴν ὁμορφιά τους, τὸ ἐπαιδαγώγησαν οἱ Ἕλληνας καὶ τὸ ἀνάγκασαν ν' ἀναστηλώσῃ τὰ «εἶδωλα» καὶ νὰ οἰκειωθῇ μὲ τὴν ἰδέα τῆς τέχνης. Τὰ «εἶδωλα», οἱ εἰκόνες, ἂν καὶ κατὰ τὴν πίστη τῶν χριστιανῶν ἦταν ἀχειροποίητα, πράγματι ἦταν πλασμένα κατὰ τὰ πρότυπα τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀλλὰ ὁ ἐλληνισμὸς ἀντέταξε καὶ κάτι ἄλλο πρωταρχικώτερο ἔναντιον τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν ἰδιαίτερη προσωπικότητά του,

τῆ λαϊκῆ, ἐθνικῆ ὄντοτήτά του. Οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ ὑπῆρχαν ὡς ἔθνος, ἂν ἐδέχονταν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ σύνθημα τοῦ Παύλου «οὐκ ἔστι Ἕλλην ἢ βάρβαρος». Ἐπίσης δὲν θὰ ὑπῆρχαν, ἂν ἐδέχονταν τὸν χριστιανισμό δίχως τῆ διαλεκτικῆ καὶ αἰσθητικῆ ἄμυνα. Ἦταν ἀπαραίτητη πολυαίωνα πάλη καὶ γιὰ νὰ ἐπιζήση ὁ ἑλληνισμὸς καὶ γιὰ νὰ λάβῃ ὁ χριστιανισμὸς μορφὴ μεταδοτῆ καὶ σ' ἄλλους λαούς. Ὅλη αὕτη ἡ πάλη φανερῶνει τὸ χαρακτῆρα τοῦ Ἕλληνα νὰ μὴν παραδέχεται τίποτε δίχως ἀποχωρῶντα λόγον, ἐνῶ ἄλλοι λαοί, εἶναι γνωστό, ὅτι ἐδέχθησαν τὸ χριστιανισμό ὁμαδικά. Καὶ τὸ θαυμαστὸ εἶναι, ὅτι, κι' ὅταν μὲ τὴν πολυαίωνα μαθητεία του στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶχε πιά ἐπικρατήσῃ ὁ χριστιανισμὸς, καὶ τότε ζοῦσαν ἀκόμα μεγάλες ἑλληνικὲς προσωπικότητες ποὺ δὲν ἦταν καθόλου χριστιανικὲς, μορφὲς ὡραῖες, καθαρὲς καὶ ἁρμονικὲς. Ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Πρόκλος εἶναι οἱ μεγάλες τελευταῖες ἑλληνικὲς μορφές. Μὲ τὴν φιλοσοφία λοιπὸν καὶ τὴν τέχνη του ἐδάμασε ὁ ἑλληνισμὸς τὸ πολυδύναμο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὸ ἀριστοτελικὸ μάλιστα σύστημα ἦτανε πρόσφορο γιὰ νὰ οἰκοδομήσῃ ἡ ἐκκλησία τὸ πνευματικὸ της στερέωμα. Ὁ τυπικὸς συμβολισμὸς τοῦ γεγονότος τούτου, τῆς μυθικῆς κράσης τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸ χριστιανικὸ, ἔγινε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐκκλησία, ποὺ ζωγράφισε στὸ εἰκονοστάσι της τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη μαζί μὲ τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς μάρτυρας. Δίχως τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν ἄλλην πνευματικὴ πανοπλία τῶν Ἑλλήνων, ὁ χριστιανισμὸς δὲν θ' ἄφηνε τὴν πρώτη του ἀπλοϊκὴ μορφὴ, δὲν θὰ νικοῦσε τ' ἄλλα σύγχρονα θρησκευτικὰ δαιμόνια, δὲν θὰ λάβαινε παγκόσμια μορφὴ, οὔτε τέλος θὰ ἄντεχε στὰ χτυπήματα ποὺ τοῦ ἔδωκε στὰ νῶτα τὸ τελευταῖο πνεῦμα τῆς ἐρήμου, ὁ ἰσλαμισμὸς.

9. ΟΙ ΤΕΧΝΗΤΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΩΝ ΚΑΙ Ο ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΜΑΣ

Ἡ κράση λοιπὸν τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸ χριστιανικὸ, αὕτη ἦταν ποὺ ὕψωσε τὸ χριστιανισμό σὲ μεγάλο μῦθο. Τὰ καινούργια αἵματα τῶν λαῶν, ποὺ χύθησαν ἔπειτα στὴν Εὐρώπη, ἀναμίχθησαν μ' αὕτην τὴν πρώτη ζύμη κι' ἔτσι ψήθηκε τὸ εὐρω-

παϊκὸ πνεῦμα. Ἐνῶ ὅμως στὴν Ἑλλάδα ἡ κράση τούτη κραιπύθηκε στὰ ὀρθὰ μέτρα, γιὰτὶ πραγματικὰ καὶ σ' ὅλη τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, οὔτε θεοκρατία εἶχαμε, οὔτε δουλεία, στὴ Δύση. ἀπὸ ὀργανικὴ ἀνάγκη τῆς ἱστορίας, ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ λαοὶ ἦταν νέοι, μετακινήθηκε ἡ ἐννοία τῆς κα' ἐγίνε θεοκρατία, ποὺ κορυφώθηκε στὴ γοιθική. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσης εἶχαν ἀνάγκη τὴν παιδαγωγία τῆς θεοκρατίας καὶ τοῦ δόγματος. Ἡ ἀναγέννηση, ἡ μεταρρύθμιση, ἡ ἐποχὴ τῶν φώτων, ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ ὁ ἐπιστημονισμὸς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα, ὅλα αὐτὰ ἔγιναν γιὰ νὰ ρίξουν τὴ θεοκρατία καὶ ν' ἀποκαταστήσουν τὴν προσωπικότητα.

Μὲ τὴν παράλληλη ὅμως ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καὶ μηχανικῆς ζωῆς ἡ προσωπικότητα ἄρχισε νὰ μένη μόνη τῆς, γιὰτὶ οἱ ἄλλοι γύρω τῆς ὄχι μόνον δὲν εἶχαν καιρὸ νὰ ὀριμάσουν ἐξ αἰτίας τῆς ταχύτητος τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ ἔχαναν καὶ τὰ μυθικά. πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς, γίνονταν ἀπλᾶ ἄτομα, ἀριθμοί. Ἔτσι ἀπὸ τὴ θεοκρατία φθάσαμε στὴν ἀριθμοκρατία τῆς ζωῆς. Ὁ ἐπιστημονισμὸς μάλιστα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἐδημιούργησε τὴν πρόληψη, ὅτι ὁ μῦθος καὶ ἡ θρησκεία εἶναι ἐκδηλώσεις τῶν πρωτογόνων λαῶν καὶ ὅτι μὲ τὴν «πρόοδο» ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου θὰ σβῆση. Φυσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἡ κάθε μιὰ μὲ τὴ σειρά τῆς, κατάστρεψαν τὸν μῦθο. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία χαρακτήρισε τότε τὸ μῦθο ὡς προστάδιο τοῦ πνεύματος, ποὺ μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ λόγου γίνεται περιττός. «Ὅταν ἡλικιωθῆ ὁ λόγος, δὲ χρειάζεται πιά τὸ μῦθο».

Παράλληλα τὰ κοινωνικὰ ρεύματα, ποὺ γεννήθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν ἄψυχη πραγματικότητα τῆς μηχανῆς καὶ τοῦ ἐργοστασίου, μὲ βάση τὴν ἐπιστημονικὴ ἐκείνη πρόληψη, ποὺ αὐτοχαρακτηρίζονταν ὡς διαφώτιση, ἀπομάραναν τὴ μυθικότητα μέσα στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώποι ἔγιναν τότε μᾶζα. Σήμερα ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλοσοφία ἔχουν πιά ἀπαλαχθῆ ἀπὸ τὴν πρόληψη ἐκείνη, στὴν ἄλλη ζωὴ ὅμως ἐπικρατεῖ ὡς καθολικὴ σχεδὸν δεισιδαιμονία, μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἐπιστημονικὸ φῶς. Ἡ βαθύτερη μορφολογία τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος κατάδειξε, ὅτι ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τόσο μεγάλη στὸν πρωτόγονο, ὅσο στὸν ἀνθρώπο μεγάλων

πολιτισμῶν. Ὁ μῦθος εἶναι σπέρμα μεγάλης ψυχῆς, καὶ φρετιὰ μεγάλου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχὴ κάθε μεγάλου πολιτισμοῦ εἶναι ἕνας μέγας καὶ πολυσήμαντος μῦθος. Καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη εἶναι πιά ἀξίωμα, ὅτι ὁ μέγας μῦθος καὶ ἡ ὑψηλὴ θρησκεία θὰ σβήσουν μόνον μαζί με τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὸ ἀξίωμα ὅμως τοῦτο δὲν δημιουργεῖ μῦθο, ἀλλὰ μονάχα τὸν διαπιστώνει ὡς πρώτη καταβολὴ κάθε μεγάλου πολιτισμοῦ. Ἐπίσης ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ μέγας μῦθος, ποὺ κανεὶς δὲν γνωρίζει οὔτε τὴν ὥρα τοῦ ἐρχομοῦ του οὔτε τὴ στιγμή ποὺ σβήνει, κι' ἄλλο ὁ πολὺς λόγος περὶ μῦθου, ἢ μυθοκοπία, ποὺ δείχνει μόνον πόσο ἀμυθὴ εἶναι ἡ ἐποχὴ μας. Ὁ μῦθος εἶναι ἄμεσο βίωμα, ὄχι γνώση, οὔτε φαντασίωμα. Ὁ ἱστορισμὸς καὶ ὁ ρωμαντισμὸς τὸν βλέπουν γνωστικὰ ὁ ἕνας καὶ φαντασιοκορικὰ ὁ ἄλλος. Πῶς ἀφήνει τὸ φίδι τὸ δέσμα του κατὰ τὴν ἀνοιξή, ἔτσι ἀφήνουν καὶ οἱ ἄνθρωποι μεγάλων πολιτισμῶν τὸ μῦθο τους στοὺς φιλολόγους, τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς ρωμαντικούς. Ἡ μεγάλη τέχνη εἶναι ἀπὸ τὸ νεκρὸ αὐτὸ δέσμα ν' ἀναπλάσῃ τὴ ζωὴ ποὺ ἔζησε μέσα του. Τοῦτο πάλι δὲν γίνεται δίχως νᾶχης μέσα σου μυθικὸ σπέρμα. Ἀπεναντίας εἶναι μυθοκοπία νὰ μυθολογῆς, δίχως μυθικὴ ἰκμάδα. Ὅμοια φιλοσοφοῦν πολλοὶ δίχως αὐτοδύναμα φιλοσοφικὰ βιώματα, κι' ἄλλοι πάλι φιλολογοῦν δίχως φιλολογικὴ φλέβα ἀπὸ ἀπλὴ ματαιοδοξία. Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἔχομε ἀψυχη χρῆση τῆς τεχνικῆς τοῦ πνεύματος, ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ του.

Χωριστὰ ὅμως ἀπ' αὐτὴν τὴν μυθοκοπία, εἴτε στὴν πολιτικὴ γίνεται εἴτε στὴν πνευματικὴ ζωὴ, εἶναι αἰσθητό, ὅτι στὸν αἰῶνα μας κυκλοφοροῦν μέσα μας καὶ γύρω μας δαιμονικὰ δίχως φυσιογνωμία καὶ χαρακτῆρα, ἀσχημάτιστα πνεύματα, ὅμοια κατὰ βάθος τὸ ἓνα με τ' ἄλλο, ἀλλὰ με ἀγεφύρωτη ἐχθρότητα ἀνάμεσά τους. Κι' ἐκεῖνα ἀκόμα τὰ ρεύματα ποὺ ἀρνοῦνται ὀλότελα τὸ μῦθο, ἢ πού, ἐφ' ὅσον τὸν βλέπουν στὰ χέρια ἀντιπάλων δυνάμεων, τὸν θεωροῦνε ἀπάτη, ὄχι μόνον δὲν μποροῦν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ τὸν προβάλλουν εἰς τὸ μέλλον ὡς εἶδωλο ποὺ θέλγει τὴ νοσταλγία τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑποθάλλει τὴν ἀνομολόγητη θρησκευτικότητά των. Ἐτσι ἐσοδεύουν τὰ ρεύ-

ματα τούτα τῆ θρησκευτικότητά τῶν ἀνθρώπων καί τήν μεταχειρίζονται γιά τὸ σκοπό τους. Τὸ εἶδωλο τῆς εὐτυχίας, πού τὰ θεωρητικά συνεργεῖα τῶν «ἰδεολογιῶν» προβάλλουν μέσα στό ἀβέβαιο καί ἀδιόρατο μέλλον, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ παραμορφωμένο πρόσωπο τῆς θρησκείας, ἔστω κι' ἂν εἶναι ἡ πολιτεία ἐκεῖνη πού ἐπιστρατεύει σήμερα τοὺς ἀνθρώπους, κι' ὄχι, ὅπως ἄλλοτε, ἡ θρησκεία. Ἡ πολιτεία μάλιστα θέλει νὰ ἐπιταχύνη ἐκεῖνο πού κατὰ τῆ θρησκεία ἔπρεπε νὰ ὠριμάσῃ μὲ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ. Κι' ὅπως ἄλλοτε τὸν πιστὸ τοῦ Ἰσλάμ δέν τὸν ἐχώριζε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν παράδεισο παρὰ ἡ παρουσία τῶν ἀπίστων ἐπὶ τῆς γῆς, κι' αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ τοὺς περάσῃ ἐν στόματι μαχαίρας, τὸ ἴδιο καί σήμερα κατὰ τὴν πίστη τῶν «ἰδεολογιῶν» τίποτε δέν χωρίζει τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν εὐτυχία τῆς παρὰ ἡ ἀντίθετη ἰδεολογία. Τὴν πεποίθησι τούτη μοχθοῦν τὰ θεωρητικά συνεργεῖα νὰ τὴν πλάσουν σὲ καινούργιο μῦθο.

Ὁ μῦθος ὅμως δέν σκηνοθετεῖται οὔτε στηρίζεται ποτὲ σὲ θεωρία, ἀλλὰ ἀναδύεται σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων καί τὸ φέγγος του χύνεται σ' ὅλη τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Ὁ μέγας μῦθος πού γίνεται καταβολὴ καινούργιου πολιτισμοῦ εἶναι γέννημα βαθύτατης ψυχικῆς χρείας τῶν λαῶν κι' ὄχι ἐπινόημα τῆς τεχνικῆς ἢ τῆς τυποποιημένης «ἰδεολογίας». Τότε μόνον γίνεται ὁ μῦθος βάση καί πλήρωμα τῆς τέχνης καί τοῦ πνεύματος ἑνὸς λαοῦ. Τὰ πρῶτα μάλιστα μηνύματα τῶν μεγάλων κοσμοπλαστικῶν καί κοσμοϊστορικῶν μύθων γίνονται ὄρατὰ μὲ τὴν τέχνη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου συγκεντρώνεται τὸ καινούργιο πνεῦμα καί καταλύει ὕστερα ἀπὸ ἐπίπονο ἀγῶνα πού ἔκαμε μὲ τ' ἀπειράριθμα μικρὰ ὁμόχρονα δαιμονικά. Ἀπεναντίας ἡ ἐποχὴ μας, ὅσο πλούσια τεχνικὴ κι' ἂν ἔχη, εἶναι βέβαιο ὅτι ἀρχιτεκτονικὴ φυσιογνωμία δέν ἔχει, ἐκτὸς πιά ἂν ἐπιμένῃ κανεὶς τοὺς θλιβεροὺς μορφασμοὺς τῆς τεχνικῆς νὰ τοὺς ἀναγνωρίζῃ γιά ἀρχιτεκτονικὴ. Κι' εἶναι ἡ ἐποχὴ ἀρχιτεκτονικὰ ἄστεγη, γιὰτὶ κατάντησε ἀμυθῆ, καί ἀπὸ ἔνδεια τείνει μὲ ἐγκεφαλικὸ φανατισμὸ νὰ μεταβάλλῃ τὴ θεωρία σὲ μῦθο.

Ὅ,τι εἶπαμε πρὶν γιά τοὺς φιλολόγους καί τοὺς πολιτικοὺς πού μυθοκοποῦν δίχως παρουσία μυθικοῦ σπέρματος μέσα τους, τὸ ἴδιο ἔχομε νὰ εἰποῦμε καί γιά τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς.

πὸν δουλεύουν ὅπως τοὺς ὑπαγορεύει ἡ τεχνική, δίχως ἀρχιτεκτονική πλαστικότητα καὶ νοημοσύνη. Τὰ μικρὰ ἐκεῖνα δαιμονικά, πὸν κατώρθωσαν νὰ σχηματισθοῦν σὲ ὄρατὴ μορφή μέσα στὴ σύγχρονη ἀρχιτεκτονική, μᾶς μιλοῦν ἀρνητικὰ περισσότερο γιὰ κεῖνο πὸν χάσαμε, παρὰ θετικά γιὰ κεῖνο πὸν ἔρχεται, δηλαδή φανερώνουν κι' αὐτὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἔνδεια τῆς ἐποχῆς. Καὶ εἶναι εὐκόλο νὰ καταλάβῃ κανεὶς, ὅτι οἱ ταραγμένοι ἐκεῖνοι καὶ θλιβεροὶ μορφασμοὶ τῆς τεχνικῆς, πὸν σφετερίζονται τὸ ὄνομα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ μεγαλύτερο κακὸ τὸ κάνουν σὲ τόπους μὲ μεγάλη ἱστορικότητα, ἐνῶ σὲ τόπους δίχως ἱστορία ἢ ἀνάγκη τῆς ζωῆς καταπίνει ὅ,τι τῆς προσφέρεις. Ἔτσι στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ἀρχιτεκτονικὴ νοημοσύνη τοῦ ἀνθρώπου ἔφθασε σὲ ἀρτιώματα μορφῆς καὶ ὅπου πραγματικὰ ποτὲ δὲν ἔλειψε ἡ αἰσθητικὴ τοῦ χώρου καὶ σ' αὐτὰ ἀκόμα τὰ ἀπλούστατα κτίσματα τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν, οἱ μορφασμοὶ αὐτοὶ τραυματίζουν τὴν εὐαισθησία καὶ ἀνακόπτουν τὴν ἀνετη χρῆση τοῦ χώρου.

Ἐπίσης λαοὶ δίχως ἱστορικότητα εἶναι εὐκόλο ν' ἀποδεχθοῦν οἰοδήποτε σύμβολο ἢ καὶ οἰαδήποτε θεωρία καὶ μὲ τὴ σκληρότητα τῆς κρατικῆς πειθαρχίας νὰ τὰ μεταβάλουν σὲ σφραγίδα τῆς ζωῆς των. Τὰ σύμβολα τοῦτα, ὅσο ἐξωτερικὰ καὶ ὑπολογισμένα κι' ἂν εἶναι, ἐπειδὴ μὲ τὴν κρατικὴ ἐξουσία γίνονται κοινόχρηστα, ἀρχίζουν νὰ ἐνώνουν τὸ λαὸ πὸν δὲν ἔχει ἱστορία. Ἔτσι ἐνώθησαν ἄλλοτε οἱ Σλαῦοι τῆς Βαλκανικῆς κάτω ἀπὸ τὰ σύμβολα τοῦ χριστιανισμοῦ, πὸν παράλαβαν ἔτοιμα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τὰ ἀσπάσθησαν ὁμαδικά. Τὸ φαινόμενο τοῦτο παρατηρεῖται πάντοτε, ὅταν ὑπάρχη ἓνας κύκλος πολιτισμοῦ μὲ ἀνώτερη πνευματικότητα καὶ πλάϊ σ' αὐτὸν ὑπάρχουν λαοὶ πὸν δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀθροισθῆ σὲ ἐσωτερικὴ κοινωνικότητα, οὔτε ὑψωθῆ σὲ καμμιά πνευματικότητα. Τότε μόνον μετακινοῦνται τὰ σύμβολα ἀπὸ λαὸ σὲ λαό.

Ἀπεναντίας λαοὶ μὲ μεγάλη ἱστορικότητα δὲν παραλαβαίνουν ποτὲ ἔτοιμα σύμβολα ἀπὸ ἄλλους, κι' ὅταν ἀκόμα ὑποταχθοῦν, ἀλλὰ μεταπλάθουν ὅ,τι κρίνουν γόνιμο νὰ λάβουν. Εἶδαμε πῶς ὁ ἑλληνισμὸς ἀγωνίσθηκε αἰῶνες νὰ μεταπλάσῃ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴ θέσῃ πὸν ἀπὸ πνευματικὴ ἀγρύπνια εἶχε κρατήσῃ κενὴ καὶ προορίσει «τῷ ἀγνώστῳ θεῷ». Εἶδαμε

πῶς με τὴ μεγάλη του ἀνθρωποπλαστικὴ δύναμη, δίχως χειρονομία καὶ ρητορισμό, ἔδωκε κατὰ τὸ Εἰκοσιένα ἔκφραση τοῦ ἔθνισμοῦ του, ποὺ ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἀνθρωπισμός. Χωρὶς θόρυβο, ἀλλὰ καὶ δίχως ἠθικὴ δυστοκία, ἀνανεώνει σὲ κάθε κρίσιμη στιγμή τὴν ὄντοτήτά του. Πιστεύομε ὅτι ὁ μυθοπλαστικὸς ἀνθρωπισμὸς τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ μας, λιτός, πνευματικὸς μαζὶ καὶ ὑλικός, δηλαδὴ κλασικός, δίχως ρομαντισμοὺς ποὺ νὰ ταράζουν τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, θὰ ἀποτελέσῃ τὴν πηγὴ τῆς καινούργιας πνευματικῆς δημιουργίας.

Ὁ μῦθος ἔδῳ στὸν τόπο μας πλάθεται ἀδιάκοπα ἀπὸ μέσα του καὶ πλάθει ταυτόχρονα τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ μας. Κανένα ἱστορικὸ γεγονός ποὺ γίνεται βίωμα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς δὲν μένει ἔδῳ ἀμυθο καὶ ἀτραγούδιστο. Δὲν εἶναι ἔδῳ ἢ ἀποκάλυψη οὔτε τὰ θεωρητικὰ συνεργεῖα τῶν «ἰδεολογιῶν» ἐκεῖνα ποὺ θὰ πλάσσουν τὴν ἐσωτερικότητα καὶ θὰ τὴν ὑψώσουν σὲ πνευματικότητα. Ἡ θρησκευτικότητα στὴν Ἑλλάδα ἦταν πάντα συγκρατημένη στὰ ὅρια τῆς μορφῆς καὶ ταυτίζονταν με τὸν ἀνθρωπισμό. Τὸ ἱερὸ σιὸς ἀρχαίους Ἕλληνες ἐπήγαζε ἄμεσα ἀπὸ τὸ ἅπτο καὶ ὁμορφο, ἀπὸ τὴν αἰσθητὴ ὁμορφιά. Ἡ σταυροφορία δὲν εἶναι ἔννοια ἑλληνικὴ, γιατί ἔδῳ ἢ θρησκεία ἔγινε πάντοτε ἓνα με τὴν τέχνη, ἐνῶ ἄλλοῦ ἔμεινε χωριστὴ καὶ ὠδήγησε σὲ φανατικὸς ξετραχηλισμούς. Ἐπίσης ὁ λογισμὸς, δηλαδὴ ἡ θεωρία, ὅποιαδήποτε κι' ἂν ἦταν, ἐφ' ὅσον ἦταν αὐτόχθονη, ἐνώθηκε πάντα με τὴ χάρη τοῦ λόγου, καὶ ποτὲ δὲν ἔγινε νεφέλωμα.

Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος εἶναι ἡ μόνη ποὺ ὑπερίκνησε τοὺς ἔθνικους ὅρους, τὶς τοπικὲς καὶ φυλετικὲς προϋποθέσεις, δίχως ν' ἀρνηθῆ τὸν τοπικὸ τῆς ἀνθρωπισμὸ, γιὰ τοῦτο καὶ μιλάει σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους δίχως πάθος, δίχως κατεύθυνση καὶ δίχως «ἰδεολογία». Πρώτη φορὰ φανερώνεται ἔδῳ ὁ ἀνθρώπος ὄχι ὡς μετριοκρατία τῶν πολλῶν, οὔτε ὡς δεσποτισμὸς τοῦ ἑνός, ἀλλὰ ὡς ὑψιστὴ ἔνταση ὅλου τοῦ ἐμψύχου πληρώματος τοῦ τόπου. Ἡ ἑλληνικὴ τέχνη δηλώνει, ὅτι τὸ ἀνώτερο ποὺ εἶχαν νὰ εἰποῦν οἱ Ἕλληνες δὲν τὸ εἶπαν με τὴ λογικὴ, ἂν καὶ ἦταν οἱ δημιουργοὶ τῆς λογικῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἔμειναν μέσα τους ἅπλοί, κράτησαν τὴν ἀπλότητα ἐκεῖνη ποὺ εἶναι ταυτόχρονα καὶ βάθος. Καὶ τὸ νεώτερο ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι

φανερώσει, πὼς ὅ,τι ὑψηλότερο εἶχε νὰ εἰπῆ ὁ νέος ἑλληνισμὸς τὸ εἶπε μὲ τὴν τέχνη.

Ἄπ' αὐτὴν τὴ δύναμη τῆς τέχνης κι' ὄχι ἀπὸ τὴ θεωρία πιστεύομε ὅτι θὰ ξαναδώσῃ ἀκμαίους βλαστοὺς ἢ αἰωνόβια ἑλληνικὴ δροῦς, ἢ παράδοση. Ὁ λαὸς ἔχει μεγάλα βιώματα, πὺν καροτεροῦν τοὺς τεχνίτες νὰ τὰ μορφώσουν σὲ ἀγάλματα. Μόνον ἔτσι θὰ τὸν συνοδεύσουν ἁρμονικὰ πνεύματα πρὸς τὸ μέλλον. Μόνον ὅπου πέφτει ἡ ἀχτίνα τῆς τέχνης λάμπει αἰώνια ἢ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ μῦθος πάλι, πὺν τόσο τὸν φιλολογοῦμε ἔμεῖς σήμερα, εἶναι ἡ πηγὴ τῆς τέχνης καὶ ἡ ἐποπτικὴ προβολὴ τῆς ὡς παράδειγμα ἀλήθειας πὺν ἀγγίζει τὴν αἰωνιότητα. Πνευματικὴ κοινωνία καὶ πολιτισμὸ θὰ ιδρύσωμε ἔμεῖς οἱ νέοι Ἕλληνες, δταν κατορθώσωμε τὸ μυθικὸ σύθραμπο πὺν στεφανώνει τὴν ψυχικότητα τοῦ λαοῦ μας νὰ τὸ μετατρέψωμε σὲ φέγγος. Τοῦτο γιὰ τὸν Ἕλληνα δὲν γίνεται ἀλλιῶς παρὰ μὲ τὴ μεγάλη τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία ὡς σύντροφός τῆς. Ὅπως στὴν ἀρχαιότητα οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, μορφώματα τῆς ὑψηλῆς τέχνης τοῦ ἔπους, διάλυσαν τὸ μυθικὸ σύθραμπο τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, παραμέρισαν τὴν κατώτερη πολυδαιμονία, καὶ μὲ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, τὰ ἀττικὰ γλυπτὰ καὶ τὸ δωρικὸ ναὸ ἔλαβαν ἀπτὴ ὄντιότητα, ἔτσι καὶ σήμερα θὰ λάβωμε συνείδηση γιὰ τὸ εἶναι μας, ἂν ἡ τέχνη μαζί μὲ τὴ φιλοσοφία ὑψώσῃ τὰ βιώματα τοῦ λαοῦ μας σὲ πλαστικὲς ὄντιότητες ἀπέναντί του. Βίωμα καὶ ὕφος, πλήρωμα καὶ μορφὴ, πάθος καὶ λόγος εἶναι ἀνάγκη νὰ δουλευθοῦν τὸ ἓνα μὲ τ'ἄλλο γιὰ νὰ ἁρμοσθοῦν σὲ πνευματικὴ ὑπάρξη, πὺν νὰ σκορπίζη γύρωθὲ τῆς, μαζί μὲ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἀλήθεια, τὸ μυθικὸ φέγγος.

Ἄπὸ τὴν ἐσωτερικὴ λοιπὸν ἀναγκαιότητα τοῦ τόπου καὶ τὸ χαρακτηριστῆρα τοῦ νεοελληνισμοῦ προκύπτει, ὅτι οὔτε ὁ homo economicus οὔτε ὁ homo technicus εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν στὴν Ἑλλάδα τὴ σκληρότητα καὶ τὴ στυγνότητα πὺν λαβαίνουν ἄλλοῦ. Εἶναι ἀντίθετο μὲ τὸ χαρακτηριστῆρα μας νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ὁ οἰκονομικὸς καὶ τεχνικὸς ἄνθρωπος εἶναι δυνατὸν νὰ καλύψουν ποιὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς ζωῆς μας ἢ ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ γίνῃ βάση γιὰ τὴ σύνθεση τῆς ζωῆς μας. Τὴν οἰκονομία παντοῦ, περισσότερο ὅμως ἐδῶ, τὴν γεννάει τὸ πνεῦμα, γιὰ τοῦτο δὲν γίνεται αὐτὴ νὰ συνιάξῃ τὴ ζωὴ ἐνός λαοῦ μὲ

ιδέες. Τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς, τοῦτο πρέπει νὰ τὸ καταλάβωμε, δὲν εἶναι μονάχα οἰκονομικὰ καὶ τεχνικά. Οὔτε εἶναι δυνατὸν ὁ δαιμονισμὸς τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας νὰ δημιουργήσῃ ποτὲ πνευματικὸ μῦθος, δηλαδή φῶς τῆς ζωῆς. Ἀντίθετα, ὅπου ἡ οἰκονομία καὶ τεχνικὴ γίνονται αὐτοσκοποὶ τῆς ζωῆς, ἀποσυνθέτουν τὰ μυθικά της στοιχεῖα, δηλαδή τὴν ἀνώτερη ἐνότητα καὶ μεταφυσικὴ ρίζα τῆς ζωῆς. Ἡ τεχνικὴ, ποὺ τόσο ξεθώριασε τὴν ψυχικότητα τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ κυριώτερη αἰτία ποὺ λυθῆκανε τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ ἔπесαν οἱ ἄνθρωποι στὸν πρωτογονισμό τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γυμνὴ ροπὴ πρὸς εὐδαιμονία, ποὺ καταντᾷ ἀγελαία τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι δικό της τέκνο.

Κι' ὅμως ἡ ἀνθρωπότητα καμμιά τεχνικὴ κατάκτηση δὲν μπορεῖ νὰ παρατήσῃ ἢ ν' ἀθετήσῃ. Ὅσο τραγικὸς κι' ἂν γίνεται ὁ δρόμος της πρέπει νὰ τὸν διανύσῃ, ἀλλιῶς ἡ μελλοντικὴ σύνθεσις τοῦ μύθου της δὲν θ' ἄχῃ πληρότητα. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος τείτει φύσει πρὸς τὴν εὐδαιμονία του, εἶναι ἀναμφισβήτητο γεγονός. Ὅμως ὁ καλὸς νοῦς, μοναδικὸς φίλος τοῦ ἀνθρώπου, θὰ τὸν προφυλάξῃ καὶ πάλι ἀπὸ τὸ δόγμα, ὅτι θὰ φθάσῃ ποτὲ σὲ τελειωτικὴ, ἰδανικὴ τάξιν τῆς ζωῆς. Αὐτὸς πάλι ὁ καλὸς νοῦς, καθὼς βάζει σήμερον σὲ κίνηση μιὰ δύναμη πρωταρχικὴ τῆς ζωῆς, δηλαδή τὴν αὐτοπρόσωπη ἐργασία, ἐλευθερωμένη ὅμως ἀπὸ τὴν παράλληλη νάρκη περὶ εὐτυχίας, θὰ τὴν ὑψώσῃ στὴν περιωπὴ τοῦ ἥθους καὶ μ' αὐτὴν θὰ καταξιώσῃ καὶ τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν οἰκονομία. Τὴν πρωταρχὴ ὅμως ἐνὸς καινούργιου κοσμοπλαστικοῦ μύθου ἢ μιᾶς καινούργιας θρησκευτικότητος πρέπει νὰ τὴν ζητήσωμε πολὺ πέρα καὶ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ ἥθος τῆς αὐτοπρόσωπης ἐργασίας.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

1. Platons Dialektik des Seins.
2. Θεωρία του λόγου.
3. ΑΙ άρχαί τής φιλοσοφίας τής Ιστορίας.
4. ΑΙ θεμελιώδεις έννοιαι τής φιλοσοφίας του Πλωτίνου.
5. Plotins Metaphysik des Seins.
6. 'Η έννοια τής φιλοσοφίας και ή έννοια τής Ιστορίας τής φιλοσοφίας.
7. 'Η φιλοσοφία και Ψυχολογία.
8. 'Ο Νεοκαντιανισμός και ό Paul Natorp. Προλεγόμενα εις τό έργον του Paul Natorp.
9. Φιλοσοφία του Kant.
10. 'Η φιλοσοφία του 'Ηρακλείτου.
11. 'Η γνωσεολογία του Rickert ως εισαγωγή εις τόν Νεοκαντιανισμόν.
12. 'Η φιλοσοφία τής τέχνης.
13. 'Η φιλοσοφία τής παιδείας.
14. 'Η έννοια τής άξίας στη συστηματική φιλοσοφία.
15. 'Η φιλοσοφία του Πλάτωνος.
16. Τό πνεύμα και ή ζωή του.
17. Τό πρόβλημα τής φιλοσοφίας τής Ιστορίας.
18. 'Η φιλοσοφία και οι νέοι.
19. 'Ο γερμανικός Ιδεαλισμός και ή σημερινή γερμανική φιλοσοφία.
20. 'Η έννοια του έγώ και ή έννοια τής έποπτείας.
21. 'Ο πνευματικός άνθρωπος.
22. 'Ο ήθικος στοχασμός και ή θεωρία τής ήδονής.
23. 'Ιστορία και ζωή,
24. Τό πρόβλημα τής ζωής και του θανάτου στο Φαίδωνα του Πλάτωνος.
25. Διάνοια, δύναμη τής κρίσης και νοϋς στον Κάντ.
26. Der Begriff der Seele bei Aristoteles, (έτοιμο να έκδοθῆ).
27. 'Ο πρώτος μονόλογος του Faust.
28. Πλάτωνος Φαίδρος, (έτοιμο να έκδοθῆ).
29. Εισαγωγή στον Πλάτωνα.
30. 'Η 'Ελλάς ως ιδέα, ό πόλεμος και οι ιδεολογίες.